

Önformálás – az önismeret (episztémé heautou) alapján

Gondolom, nem kell különösen érvelni amellett, hogy amennyiben létezik pozitív értelmű önformálás, azaz elégséges érvet tudunk felhozni, hogy létezhetik önformálás¹, annyiban amellet sem kell különösképpen érvelni, hogy ennek alapja egy bizonyos önviszony, ennek pedig a kalasszikus értelme a filozófiában az önismeret. Az önismeret konszokrált filozófiai téma, ha például a Stanford Enciklopédia idevágó szócikkét követjük, azt találjuk, hogy a kérdést manapság inkább egy fenomenológiai jellegű öntapasztalás ismeretelméleti lehetőségei felől láttatják, és ennek a kereteit vizsgálják, kevésbé pedig magát a kérdést, azaz, hogy megadhatóak-e a létre vonatkozó igazságok, és ettől el lehet-e különíteni a nem-igazságokat, abban a tudományban, amelyet Platón *Kharmidész*e óta a tudományok tudományának nevezünk, és amely végső soron a boldogság lehetőségét biztosítja. Előre kell bocsátanunk, hogy jóllehet a *Kharmidész*ben vannak utalások arra, hogy az önismeret alapjául szolgáló *szofroszüné* alapján véve *individuális* bölcs józanságot jelent, tehát a személy saját igazságait is meg lehet ebben ismerni, mégis alapján véve a logosz közös igazságairól van szó, amint ebben a kérdésben már Hérakleitosz óta egyértelmű az antik görög filozófia álláspontja: csak a logosz szerinti, azaz közös igazságok vannak, mert csak azokról lehet beszélni.²

Amúgy az önismerés kérdésében álláspontunk nem lehet nagyon optimista. Híres tanulmányában Carl Gustav Jung annak idején a következőképpen foglalta

¹ Az önformálásnak megvan a maga kiterjedt szakirodalma, amely a sztoikus szerzők elmélkedés-alapú lelki gyakorlatait át a keresztény aszkézis-elképzeléseken keresztül a reneszánsz önformálás-elképzeléseiig terjed. Az angolszász szakirodalomban a *self-fashioning* szakirodalomban tárgyalják, amelynek ma is megvannak a szatenderd elképzelései, és egyre gyakoribb monográfiái (részben a *személyiségfejlesztés divatos* „teóriáinak” az ellensúlyozására). Stephen Greenblatt *The renaissance Self Fashioning* c. 1980-as monográfiáját a téma számtalan más feldolgozása is követte, a szerzők abban is egyetértettek, hogy a modern kornak az önformálással kapcsolatos elképzelésrendszerében kiemelkedő szerepe van Jean Jacques Rousseau-nak, elsősorban az *Egy magányos sétáló álmodozásai* című könyvében megfogalmazott önreflexiók elveinek az alapján.

² Karl Jaspers megfogalmazásában: „Die Platonische Reflexion auf den Dialog macht bewusst, was für alle menschliche Wahrheit gilt: *Der einzelne findet keine Wahrheit*. Er sucht den andern, dem er mitteilen und mit dem er sich seiner Sache versichern kann. Und zwar müssen im Gespräch je zwei, nicht mehrere zugleich sein. Karl Jaspers: *Drei Gründer des Philosophierens. Plato, Augustin, Kant*. Piper and Co. Verlag, München, 1966, 43.

össze álláspontját: „Nyugaton a meditációnak és koncentrációnak általában rossz híre van: a naplopás vagy a beteges önvizsgálat különösen elítélendő válfajának tartják. Önismeretre már nem jut idő, de nem is hiszik, hogy bármi ilyesminek értelme lenne. Önmagunk megismerése, s ezt mintegy eleve tudják, már csak azért sem éri meg a fáradságot, mert még azt sem lehet egykönnyen eldönteni, hogy kik vagyunk. Kizárólag a tettben érdemes hinni, és senki nem kíváncsi a tett alanyára. Ez utóbbit csak bizonyos, kollektíve értékelhető teljesítmények alapján ítélik meg. Hogy létezik egy tudattalan psziché, arról a közvélemény éppen annyira nem tud semmit, mint a szaktekintélyek; azonban úgy látszik, senkit sem ösztönöz különösebb következtetések levonására az a tény, hogy a nyugati ember idegenként áll önmagával szemben, s hogy az önismeret az egyik legnehezebb és legigényesebb művészet.”³ A helyzet azóta az önismeret szempontjából alapjában véve nem változott: ha valamikor a tett alanyát a kollektíve értékelt tett alapján percipiálták és ítélték meg, ma a fogyasztás alanyát ítélik meg hasonlóképpen, a technikai civilizáció javait fogyasztó és a digitális virtuális tér hálózataiban eltűnő ember önismerete és önértékelése a nárcizmusát kifejező posztolásokon mérhető le. Másfelől nő azok száma is, akik az igen költséges és időigényes életvezetési (*Selbstführung*)-, vagy a sokkal köznapibb csoportfoglalkozásokon vesznek részt, hogy a legalább a mindennapi élet kívánalmait szerinti elfogadható önmagukhoz közel kerüljenek. Amikor Jung gondolataival foglalkozunk, természetesen nem térhetünk ki ama nagy horderejű távlat értékelése elől sem, amelyet a mélypszichológia topikus tudatkoncepciója és projekcióelmélete jelentett az ismeretelmélet számára, hiszen itt – pszichológiai értelemben – valóban adottá vált a személyes ismeretlen, a mélypsziché, mélytudat. Elfogadottá vált, hogy valóban vannak a személyiségnek rejtett tudatdimenziói, amelyekben a szó szoros értelmében „el lehet veszni” vezető nélkül. És, amint e tanulmányban is érintett görög koncepció sejteti, a szörny valóban ott lapulhat bennünk, még ha nem is tudunk róla. A posztmodern személyiségkoncepciókban elfogadottá vált, hogy az önviszony és az önmeghatározás filozófiai értelemben szükséges. Ezeknek az elképzeléseknek a számára a Nietzschei önformálás szükséges, ámde nem veszélytelen minta lett. Nagyon fontos gondolata Jungnak, hogy a művészet is képes ezt a tudatot kifejezni, s az ma már közhely, hogy az alkotóművészetben megjelenő önkifejezés voltaképpen megismerés.

Ahhoz azonban, hogy a tiszta filozófiai értelmű önismeretet elhatároljuk a technikai lehetőségeiben eszközszerűbben sokkal megfoghatóbb pszichológiai értelmű önismerettől, érdemes a kezdetekhez, a *Kharmidész*ben fellelhető szókratészi-platóni gondolatokhoz visszatérni⁴. Amikor általában önismeretről beszél-

³ C.G.Jung : *Az alkímiai konjunkció*. Könyvjelző Kiadó, Nyíregyháza, 1994.79.

⁴ Itt kell megjegyeznünk, hogy az önismeret-önismerés, illetve önismereti tudomány mint filozófiai önmegismerés (vizsgálódás, amelynek tárgya az önmagaságban adott tulajdonságrendszer) kérdéskör a *Kharmidész* érvrendszerét tovább bővítettnek látja az apokrif *Első Alkibiadész*ben, valamint Plótinosz *Enneaszainak V.3. könyvében*. Mi itt nem kimondottan az önismereti tuda-

lünk, gyakran keletkezhetik az a benyomás, hogy akármit meg lehet ismerni, ami az emberi pszichében diszpozicionálisan adott, hogy itt tehát bizonyos „mélységek” és bizonyos „lehetőségek” vannak. Ez egy messzemenően téves elképzelés, és tanulmányunk éppen azért áll meg a legkorábbi elképzeléseknél, hogy felhívja a figyelmet néhány, a platóni-arisztotelész hagyományban kétségkívül megjelenő feltételre. Ezek a feltételek az önismeret noetikus megalapozottságára vonatkoznak, azaz, ha önismeret egyáltalán lehetséges, az csak azért van, mert a noetikus működések fenntartásával kapcsolatos és azokban adott. Szó van továbbá az önismeretet konkrétan lehetővé tevő lelki és jellembeli tulajdonságokról, amelyek mintegy határolják az önismeretet. Végül pedig az önismeretnek hasznosnak kell lennie, olyan szempontból, hogy a társas életre, a politikára alkalmas tulajdonságokra vonatkozzon, és azokat tegye lehetővé. Ezek lesznek aztán az önformálás tárgyai is: a politikai életben alkalmas lelki és karaktertulajdonságok.

Először is, röviden meg kell állnunk a delphoi-i jóda híres feliratának az elemzésénél, ennek a sokértelműségével a szókratészi filozófia külön foglalkozik. A *Gnóthi szeauton az Ismerd meg önmagadat!* Isten üdvözlétét jelenti, egyben felszólítást, sőt isteni parancsot. Ilyen értelemben tehát nem hímezhethetünk, hámozhatunk, ha egyszer oda beléptünk, nem térhetünk ki. De hát minden görögnek életében legalább egyszer be kell lépnie oda, így tehát a parancs isteni és egyetemes, ha akarjuk, nem kér külön akarati erőfeszítést. Másfelől, az *Ismerd meg önmagadat!* egyesek szerint csak azt jelenti, mint a bölcs józanságra való felszólítás, *Légy józan!* (azaz végezd a saját jól felfogott dolgodat) de mások szerint nem ugyanazt jelenti, már csak azért sem, mert van benne valami a jós természetéből, rejtélyesebben mondja ugyanazt. Megengedhetjük tehát, hogy az *Ismerd meg önmagadat!* parancsában benne foglaltatik valami rejtély, elrejtettség, ami esetleg revelálódhat, ez már csak azért is így van, mert a jós mintegy a maga ismeretstruktúrája szerint alkotta meg a képletet. Akik azonban azonosságot tesznek a két parancs közé, olyan fajta tanácsokat függesztenek fel, mint *Semmit se túlzottan* és *„Kezesség, rögtön kész a baj!”* Az előbbit Szolónnak, az utóbbit Thalésznek, míg magát az *Ismerd meg önmagadat!* parancsát Khilónnak tulajdonítja a hagyomány. Ilyen értelemben az *Ismerd meg önmagadat!* sem más mint egy egyszerű, hétköznapi hasznos tanács – jóllehet az egész hagyomány értékelése is kifejeződik benne, tehát mégis csak felértékelődik a tartalmuk. Ezek után a dialektikus fogalommeghatározás szabályai szerint a felek, Kritiasz és Szókratész eljutnak arra a közös álláspontra, hogy létezik egy tudomány,

mány megalapozhatóságának a klasszikus kérdéskörével kívánunk foglalkozni, ezért ezt a konszokrált kutatási vonalat itt csak jelezni kívánjuk. Véleményünk szerint ugyanis a kérdésben nem a legfontosabb annak az eldöntése, hogy létezik-e valamilyen metafizikus természetű önmagasság, hanem sokkal inkább az, hogy mely észrevehető, fenomenális tulajdonságok megragadása és azután az ezekkel való foglalkozás az, ami a tulajdonképpeni önismereti dimenziót, de immár az önformálását is jelenti, és amely jól van precizírozva a kharmidészi álláspontban.

amely státusát tekintve különbözik minden más tudománytól, amely „egyedül az összes többi tudománynak a tudománya és még magamagáé is.”⁵ Ezek után megvizsgálják a tárgyat, azaz hogy létezik-e egy ilyesfajta tudomány? Az összefoglalás értelmében⁶ az önismeret lehetősége csak a józan embernek adatik meg, aki egyedül alkalmas annak a megvizsgálására, hogy éppen mit tud vagy mit nem – tehát egy megismerési folyamat kontingens tudáseseményéről van szó. Ez a tudás verifikációs lehetőségeket jelent a többiek tudásával kapcsolatban, tehát a logosz szerint lehetséges, csak ennek az alapján lehet eldönteni, hogy mi a vélemény (*doxának* minősíteni a *doxát*). A tudás pozicionál. Végül pedig a klasszikus szintetikus megfogalmazás szerint a józanértelműség, bölcs józanság és önismeret tulajdonképpen azonos dolgok, tudni azt, hogy mit tudunk és mit nem tudunk. Benjamin Jowett, a *Kharmidész* újabb angol fordítójának véleménye szerint abban a kérdésben, hogy *mit tudunk* és az *amit tudunk* meghatározásával és elhatárolásával kezdődik a metafizika mint önmagát abszolúte meghatározó tudás. Itt és most azonban számunkra nem ez a fontos, hanem hogy a tudás szubjektuma egy nem pszichikailag, hanem filozófiai tételezett szubjektum. Az önismeret filozófiai formájáról van szó. A létezőkről szóló állítás hozza létre az alanyt, az ego a filozófiai eredménye.

A témánk szempontjából alighanem legfontosabb megállapítások egyike a *tudományok tudományában* megjelenő tulajdonképpen tartalomra utal, Kritiász egyféle követési, hasonulási, sőt azonosulási eljárást javasol: „Ha ugyanis valakinek megvan az a tudománya – mondja –, amely magamagát ismeri, ő magának is olyannak kell lennie, mint annak, ami benne van. Mint amikor valakinek gyorsasága van, gyors, amikor szépsége, szép, amikor tudománya tudós, amikor pedig valaki önmagának az ismeretét birtokolja, akkor saját magának ismerője lesz.”⁷ Kritiász megállapításában tehát nem kérdéses, hogy 1. lehetséges az önmagát megismerés tudománya, 2. hogy ennek a tudománynak egy bizonyos tartalma, középponti conceptusai vannak (pl. gyorsaság, szépség, tudás), amelyek teoretikus tudásként elmélyülést, praktikus tudásként alkalmazást kívánnak, tehát mindenképpen képzés, formáció, sőt önformáció jár velük, de mintegy immanensen, és ez nagyon fontos aspektus, mert bár naivan, de az objektum-szubjektum megkülönböztetés problémái nem jelentkeznek benne, 3. végül pedig leszögezi, hogy ennek a tudásnak a tartalma *éppenséggel* az önismeret is lehet. Elérkeztünk tehát az önismeret tudományához, az önismerethez mint tarta-

⁵ Platón : *Kharmidész*. In: *Összes Művei I.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984. 77.

⁶ „Egyedül a józan ember fogja magamagát ismerni, és egyedül ő tudja majd megvizsgálni, mit tud éppen vagy mit nem, és hasonlóképpen a többieket is ellenőrizni: ki mit tud vagy vél tudni, ha ugyan tud valamit, és viszont miről képzel, hogy tudja, pedig nem is tudja; mások közül senki sem tudja ezt megtenni. Éppen ebben áll a józanértelműség, a bölcs józanság és az önismeret: tudni azt, hogy mit tudunk és mit nem.” Uo.

⁷ I.m. 83.

lomhoz és központi konceptushoz (*episztémé heautou*)⁸. Valaki tehát inkább szép, valaki inkább gyors, valaki inkább tudós – és akkor legyen divatfi, atléta vagy orvos, geométer stb., és valaki lehet/legyen inkább önismerő. Szókratész megerősíti egy ilyenféle szupertudomány lehetőségét, amikor kijelenti, hogy „ha valakinek megvan az önismerő tudománya, akkor ismerni fogja önmagát”. Ebben azonban továbbra is benne marad az ismeretelméleti kérdés megoldása, ez a fajta önismerő tudomány nem fogja eldönteni szükségképpen annak a kérdésnek a megoldását, hogy tudunk-e avagy nem tudunk valamit?! Kritiász szerint lehetséges, hogy az önismeretben adott a tudás és nem tudás megkülönböztetése – amolyan köztes, *szoft* megoldásként –, Szókratész megengedi ezt, azonban számára a kérdés nem itt dől el, hanem továbbra is abban a *hard* dimenzióban, amelyben teoretikusan és praktikusan meg lehet különböztetni a tudást a nem tudástól, a hozzáértést a hozzá nem értéstől. Azok számára, akik rendelkeznek ezzel a tudással, lehetővé válik, hogy a helyes mederben tartsák a foglalatosságokat: mindenki azzal foglalkozzék, amihez ért. Ilyen értelemben ez a jó kormányzás tudománya (is) lenne. Ez továbbmenően fontos következményekkel jár a lakók boldogságállapotára is, ugyanis: „A tévedések megszüntetése után, a helyesség vezetésével az ilyen állapotban lévők minden cselekvésükben szépen és jól cselekednének, a jól cselekvők pedig boldogok is.” Ezt az irányvételt erősíti meg a dialógus befejezésének az a fordulata, amelyben Szókratész kiemeli, hogy van egy és csak egy tudomány, amelyről *feltételezhető*, hogy hozzásegít a tudás és a nem tudás megkülönböztetéséhez, de ugyanígy az is feltételezhető, hogy a jó és a rossz megkülönböztetésében van a segítségünkre. Egy ilyen tudomány azonban csak távoli célkitűzés csupán.

⁸ A kérdésnek több tanulmányt és a *Kharmidész*nek külön monográfiát szentelő Marie-France Hazebroucq a következőképpen foglalja össze a kharmidészi álláspont lényegét egyik tanulmányában: „Szókratész elutasítása, azzal kapcsolatban, ahogyan Kritiász problémátlanul kíván áttérni az egyik fogalomról a másikra, elsősorban az *önismeret tudományának* a fogalmához kapcsolódik, ez lenne a tudományok tudománya és minden tudomány tudománya is. Ennélfogva, a Kharmidészben válasz nélkül marad, hogy mi is lehetne az önismeret tudománya. A szöveg (165 e) maga azt sugallja, hogy az önismeretként felfogott szóphroszüné (*episztémé heautou*) nagyon is az etimonjából meríti a tartalmát: ez a gondolkodás fenntartása, az intelligencia. Az intelligencia moderálása az igazság lesz, amely akkor tölti be a hivatását, ha erre a lélek alkalmas, és akkor alkalmas, ha maga ésszerű lesz. Nem tölti be hivatását, csakis akkor, ha nem annyira önmagára reflektál, hanem sokkal inkább az ésszel felfoghatóra, mindarra, amit a közös vizsgálódásban feltárhat. Szókratész kérdései külön is e moderáció meghatározására szolgálnak.” Marie-France Hazebroucq: *Connaissance de soi-même, science d'elle-même, et science de soi dans le Charmide*. In: *La connaissance de soi-même et ses difficultés dans L'Ennéade. V.3. Études sur le traité 49 de Plotin*. Szerk. Monique Dixsant, Karine Ordo-Rimbaud. Librairie Philosophiques J.Vrin, 2002, 112. A szerző álláspontjának a részletes kifejtése megtalálható itt: Marie France Hazebroucq (traduction et commentaire) du *Charmide. La folie humaine et ses remèdes*. Platon, Charmide ou de la modération. Paris, Vrin, 1997. 282–298.
[http://books.google.ro/books?id=dDz-ssVbvlGc&pg=PA109&lpg=PA109&dq=Charmides+e+la+connaissance+de+soi&source=bl&ots=frwIduyPxN&sig=Vwrupy7_I8iF6MEsDVe9dC-
 jp2A&hl=hu&sa=X&ei=SuOB](http://books.google.ro/books?id=dDz-ssVbvlGc&pg=PA109&lpg=PA109&dq=Charmides+e+la+connaissance+de+soi&source=bl&ots=frwIduyPxN&sig=Vwrupy7_I8iF6MEsDVe9dC-

 jp2A&hl=hu&sa=X&ei=SuOB)

Egy, a témánk szempontjából fontos tanulmányában Vajda Mihály a *Phaidrosz* egyik szövegrészletének az elemzéséből indul ki, azt állítván, hogy „ez a rövidke szöveg Szókratész vagy Platón – most úgy teszek, mintha kivételesen nem tartanám fontosnak, melyikükről van szó – talán első vallomása arról, hogy mit is tekint fontosnak, amikor filozofál. Az derül ki, hogy a világ mitologikus és tudományos (racionális) értelmezése mellett ugyancsak sajátos szerep jut a filozófiának; a filozófia nincs ugyan megnevezve. Nem esik szó a bölcsesség szeretetéről. A Szókratész számára döntő fontosságú vizsgálódás mint olyan pusztán csak szembe van állítva a dolgoknak mind a mitologikus, mind pedig a tudományos értelmezésével, melyeket Szókratész nem utasít el, nagyon is fontosnak tart, de nem ér rá velük foglalkozni. Szókratész, aki mindig mindenre ráért, egész nap csak az agorán fecsegett, sem a dolgok mitikus értelmezésével, sem a mítoszok „racionális magyarázatával” nem ér rá foglalkozni? Tényleg nem ér rá, mert a filozófia izgatja (hogy az izgatja, azt tudjuk Platónról, Xenophontól, Arisztophanésztól egyaránt), amit itt, ebben a rövidke szövegben – röviden szólva – az önismerettel azonosít.

»Nekem bizony nincs időm az ilyesmire [említettem már, hogy mire] s ennek oka, barátom, a következő: még arra sem vagyok képes, hogy – a delphoi felirat értelmében – 'megismerjem önmagam', s nevetségesnek tartom, hogy amíg ebben tudatlan vagyok, tőlem idegen dolgokat vizsgáljak. Ezért tehát búcsút mondván nekik, elhiszem, amit a hagyomány tart róluk, és – mint az imént említettem – nem az ilyesmit, hanem önmagam vizsgálok: vajon valami szörnyeteg vagyok-e, aki Tüphónnál is bonyolultabb és jobban okádja a tüzet, vagy pedig szelídebb és egyszerűbb lény, akinek természeténél fogva valami isteni és minden elvakultságtól mentes jelleg jutott osztályrészül.«

Szókratész, a bölcsesség kedvelője, önmagát vizsgálja. A filozófia szerinte önvizsgálat.”⁹ Teljes mértékben elfogadjuk Vajda Mihály tanulmányának a későbbi (Nietzsche, Fichte, Max Scheler, Keiji Nishitani és mások) argumentumával alátámasztott következtetéseit, valóban, az európai filozófia eredeti szándékait és lehetőségeit tekintve *önismeret* (az kell legyen, mert eszközeit tekintve sem tud más lenni). Az is kétségtelen, hogy az európai filozófia elfordult ettől az alapvetéstől, és más, tőle idegen létezők természetének objektivista kutatásába fogott, ezzel elidegenedvén önmagától. Az európai filozófia kimondottan önismereti dimenziója azonban mindvégig megmaradt az olyan szerzőknél, mint Szent Ágoston, Pascal, Nietzsche, Kierkegaard – tehát a tudományosság igénye csak az európai filozófia egy részét jellemzi, sajátos kettősségről, kettős irányultságról van tehát szó. Leginkább azt mondhatnánk, hogy az európai filozófia egyik részét kimondottan az önismereti hagyomány, a másikat pedig (a modernitás és a késő modernitás koráét) kimondottan a tudományos igény jellemzi. Ezek a kérdéses irányok azonban korántsem kontingens módon, hanem sokkal inkább

⁹ Vajda Mihály: *Önismeret és filozófia*. Többlét, III.évf. 1. (VII.) szám, 2011. szeptember, 146.

egy nagyon is tudatos opció eredményeként vannak kiválasztva. Itt egy tényezőt feltétlenül számításba kell még venni, éspedig azt az *intenciót*, amellyel a filozófia (Arisztoteléstől Descartes-on át a klasszikus német filozófia minden képviselőjéig) *tudományos* akart lenni, a filozófia mint sajátos tudomány kívánta önmagát definiálni, jóllehet ez az opció a tárgy sajátos természete miatt mindig is kérdéses volt és maradt. Ugyanis itt a tárgy és a filozófia saját magáról alkotott strukturális elképzelése mindig a legfamiliárisabb viszonyban volt, az egyikből következett a másik. Tanulmányában Vajda Mihály még egyszer visszatért Szókratész *Phaidrosz*beli álláspontjának az összefoglalására és jellemzésére, a következőkben:

„Ha azt akarom eldönteni, hogy szörnyeteg vagyok-e, mint Tüphon, vagy pedig valami szelíd, minden elfogultságtól mentes isteni türelemmel megáldott lény, hát tegyem; de mi közünk van nekünk, másoknak ehhez? Szókratész addig nézheti a köldökét, amíg csak tetszik neki, de nehogy köldöknézése eredményeként bármiről is meg akarjon győzni másokat... No, nem, ezt nem engedhetjük meg, akkor halálra ítéljük. Szókratész odafordulása önmagához – magánügy. Ha azonban ebből az önmagához fordulásból a világot illető ismeretnek egy szokatlan, gyanús módja áll elő, ha nem közös történeteinket meséli tovább, de nem is azokat próbálja egy más nyelvre, egy mindenki számára felfogható nyelvre lefordítani, akkor valami olyasmit tesz, ami kultúránkba nem fér bele. Az önismeret mint a mindenség megismerése helyett tessék a világot egyszerűen csak »a minden emberben természettől fogva egyenlő« »józan ész vagy értelem« fényében vizsgálni!”¹⁰ Ha a mindenség eredendően bennünk van, mert különböző valóságfunkcióinkkal mi magunk hozzuk létre, akkor elsődlegesen ezzel a magunkkal kellene foglalkozni, csak hogy ezt így egészében nem lehet. Az egyik út az, amelyet Vajda kijelöl, és amelyek a narratíváink összekapcsolása, kommunikatív kicserélése révén létrejött valami közös és értelmes „világ”. (Ez itt eléggé hasonlatos a mediterrán mítoszok és mondák mint eredendő világértelmezés strukturális leképezésére.) A másik út viszont az analízis volt, azaz hogy milyenek is azok a valóságfunkciók, amelyek a világban való mozgásos benneállással egy működő homeosztázist hoznak létre?! Arisztotelész lélekfilozófiai írásai voltak tehát az első áttérés az „objektivizmus” tudományos ideálja felé, mert ugyan spekulatív összefüggésrendszerben is, de mégiscsak valamilyen metafizikai „lélek” lett az értekezés tárgya, a lélek, amint nem mi magunk vagyunk a rólunk megszülető narratívákban, hanem valami „lélek-objektum”, amit vizsgálni lehet és kell is.

Itt kell megjegyezmem, hogy a tanulmányom középpontjában álló Kharmidész-érvelés *nem azonos* „a filozófia – vagy ama bizonyos »vizsgálódás« mint önismeret” állásponttal, amelyet Vajda Mihály fejt ki a tanulmányban (és amelyet készséggel fenntartok), hanem Kharmidész azt képviseli, hogy az önismeret

¹⁰ Vajda: I.m. 152.

specifikus tudomány, amely – ez roppant görögös fordulat –, az ember saját fel-
lelt és megtanult képességeihez alkalmazza magát, tehát egyféle *alkalmasság*,
rá-valóság szempontjából szükséges tudás és útmutatás. (Ezzel Szókratész mint
„témavezető”, amint láttuk, alapjában véve egyet is értett.)

A másik dolog, amire a Phaidrosz kapcsán feltétlenül ki kell térni, az a
Phaidrosz-idézetben megjelölt tartalmi elem, amelyet nagyon komolyan kell
venni. „Ezért tehát búcsút mondván nekik, elhiszem, amit a hagyomány tart róluk,
és – mint az imént említettem – nem az ilyesmit, hanem önmagam vizsgálok:
*vajon valami szörnyeteg vagyok-e, aki Tüphónnál is bonyolultabb és jobban
okádja a tüzet, vagy pedig szelídebb és egyszerűbb lény, akinek természeténél
fogva valami isteni és minden elvakultságtól mentes jelleg jutott osztályrészül.*”
Az önismereti filozófiának végül is egy döntést kell hoznia a tekintetben, hogy
az embert egy mindenre képes tűzokádó szörnyetegnek tekinti, avagy valóban
embernek, akinek ráadásul rendkívüli szerepet szán az isteniségből és az iga-
zságra való képességből adódó lehetőségei okán. Egy, az *anthroposzt* illető vég-
ső álláspontot kell tehát létrehozni (vagy inkább egy ilyen (antropológiai) állás-
pont felé kell haladni a kérdéseinkkel), ami nem is olyan könnyű. A szókratészi
probléma-kijelölés sok felületen érintkezik a görög dráma általános ember-
problematikájával. A görög drámában (a mítoszi emberképpel mély összefonó-
dásban) többször megfogalmazódik a törvény tiszteletében és félelmében jámbor-
an boldoguló ember képe, akinek a magaviseletét megszabják és honorálják is
az istenek. Aiszkhülosz *Eumeniszek* c. drámájában Athéné istenasszony ad for-
mát az *emberi* tartalmának.¹¹

A kimondottan önismereti kérdéskörben megszületett Kritiasz-féle válasz
azonban további elemzést kíván, és további tanulságokkal jár. „Ha ugyanis vala-
kinek megvan az a tudománya – mondja –, amely magamagát ismeri, ő magának
is olyannak kell lennie, mint annak, ami benne van. Mint amikor valakinek gyor-
sasága van, gyors, amikor szépsége, szép, amikor tudománya tudós, amikor pe-
dig valaki önmagának az ismeretét birtokolja, akkor saját magának ismerője

¹¹ „Halld, Attikának népe, hogy mit rendelek,/midőn először ítélsz vérontás felett./Ezentúl is le-
gyen meg Aigeusz népe közt/az ítélő bírák tanácsa mindig is/ezArész Dombon, hol az Amazón-
sereg/táborát ütött, mikor Thészeuszra bosszusan/kiszállt s a várral szembe várat épített,/ez új
magastornyút tornyozta szembe föl,/s Arésznek áldozott, s e sziklát épp ezért/Arész Dombjának
hívják – itt a tisztelet/s a véle testvér félelem megóvjá majd/a vétkezéstől éj s nap a polgáro-
kat,/ha ők maguk nem másítják törvényeim;/ha rút vizekkel és iszappal szennyezed/a tiszta for-
rást, nem lelsz benne már italt./Fejtelenség ne légyen és ne szolgaság/tisztelt népem szemében,
én így rendelem,/s a félelmet se vessétek ki teljesen:/ki jámbor ember, hogyha semmitől se
fél?/A törvényt félve tiszteljétek, jámborul,/s e város üdve és e föld bástyája lesz/a számotokra,
mint amilyen nincs senkinek,/szküthák között sem, sem Pelopsz vidékein./E meg nem veszte-
gethető tanácsot itt,/e hajthatatlan tiszteset, mely szunnyadók/fölött örökkön éber ő, föl-
állítom./Idáig terjesztettem én intelmemet/polgárainak mindörökre: keljetek,/bírák, föl immár,
mind kövecskét fogjatok,/s az esküt félve, döntsetek. Ennyi volt szavam.”

lesz.”¹² Itt megint csak arra a kérdésre kell visszatérnünk, hogy a lehetséges önismereti tudomány melletti érvek felsorakoztatása és a kérdés pozitív megválaszolása után (specifikus önismereti tudomány lehetséges) az önismerés nem általában működik, önismeret azáltal van, hogy az ember bizonyos tulajdonságokat vesz észre önmagában (gyorsaság, szépség). Az önismerésnek van tehát egy analitikus oldala, sőt a logikai sorrendet akár meg is fordíthatjuk: a sajátos tulajdonságaink tudomásul vétele és ezeknek valamiféle összekapcsolása nyomán jön létre az, amit az egészre vonatkozóan (az én-ség, ön-ség) érvényesnek tartunk. Ez a kérdés teoretikus oldala, az, ami a szemlélődésből és a vizsgálódásból származik. A kérdésnek van azonban egy praktikus-konstruktív oldala is, amelynek értelmében megkonstruáljuk önmagunkat a felfedezett és tudomásul vett tulajdonságaink alapján. Voltaképpen ez a formatív része az önismeretnek, az önformálás. Önformálás tehát a felismert és tudomásul vett tulajdonságok alapján lehetséges. Ez a fajta kérdésfeltevés viszont kétségtelenül az arisztotelészi – főleg etikai – gondolkodás területére viszi a kérdést.

Az önismereti dimenziót gyakran a spirituális lelki gyakorlatoknak a sztoikus filozófiákban meggyökerezett hagyományával és kidolgozott módszertanával azonosítják, mely értelmezésnek tág teret ad Pierre Hadot filozófiai munkássága. Az arisztotelészi perspektíva viszont a kérdést a politikai (társas) dimenzióba helyezi, és azon belül is a praktikus oldalt részesíti előnyben. Amennyiben a legfőbb jó teleológiája szerint élő ember az etikai erényei segítségével tudja gyakorolni és megvalósítani a legfőbb jót, annyiban ezeket az erényeket (amelyeknek a tartalma igen gyakran indulati-érzelmi, akarati-intellektuális természetű) ki kell dolgozni és strukturális egészbe, rendszerbe összefoglalni. Arisztotelész rendszere merőben spekulatív, hiszen amint a *Nikomakhoszi etika* nem egy helyén kifejti, nem csak arról van szó, hogy egyes célzott erények abban a formában, ahogyan beszél róluk, nem is léteznek, hanem még nevet is kell nekik adni. Itt az egész kérdés a praktikus cselekvés felől van megragadva, és főleg a megfontolás (*bouleusisz*) az, amiben kimondottan egy, az egyénben és annak az értelmi képességeiben adott értelmi művelet és döntéssorozat zajlik le¹³. Azonban az egyén sem képes mindig önállóan megfontolni, ezért kell néha tanácsadókhoz folyamodnia. Ez egy igen fontos gondolat, amire ritkán hivatkoznak: „A megfontolásnak pedig olyan dolgok esetében van helye, amelyek legtöbbször egy bizonyos módon történnek ugyan, de amelyeknél a végső kimenetel nem világos, és olyan dolgok esetében, amelyekben van valami, ami nem teljesen meghatározott. S a nagy kérdésekben tanácsadókat veszünk magunk mellé, mert nem bízunk eléggé magunkban, hogy a helyzetet jól meg tudjuk ítélni” – véli

¹² I.m. 83.

¹³ Az arisztotelészi megfontolás-problematikával behatóan foglalkozik Steiger Kornél *Az arisztotelészi proairésisz fogalmáról c. tanulmányában*
<http://phil.elte.hu/OKozepTanSzem/SteigerProairesisz10feb9.pdf>

Arisztotelész¹⁴. A helyzet és az önbizalom konfrontációjában a helyzetnek kell előnyt adni, és az önbizalom reális határait felmérni – ez ismét csak önismereti kérdéseket vet fel. Az önbizalom nyilván önismeret alapú vállalás-képességet jelent. A görög irodalomban a homéroszi époszoktól kezdve nagy tere van a tanácsadásnak, tanácskozásnak, itt természetesen a helyzetelemzésre vonatkozó racionális megoldási elképzelésekről, azok összevetéséről van szó, akárcsak egy hadműveleti terv esetében. Egy kimondottan arisztotelészi motívum kapcsán – a mozgás, amely mindennek oka bennünk van – megjelennek az ember cselekvési lehetőségeivel kapcsolatos dimenziók is. „Lehetséges pedig az, ami önmagunk által jön létre; de persze az, ami barátaink útján történik, bizonyos értelemben szintén magunk által megy végbe, mert hiszen a mozgató elv bennünk van.”¹⁵ A lehetségesnek, mint az önmagunk általi generálásnak a felfogása természetesen megerősíti az önmagasággal kapcsolatos perspektívát, noha Arisztotelész Platónról eltérően messzemenően cselekvésközpontú sematizmust ad, amelyben az individuum valóban inkább egyféle forma, foglalat, kiindulópont. Ami számít, az a pozitív célok érdekében lefolytatott tevékenység és annak a racionális elemzése, majd felépítése. Az arisztotelészi mű későbbiekben kifejtett barátság-tipológiáinak értelmében itt természetesen azt is meg kell határozni, hogy milyen barátok azok, akik a cselekvésben *önmagunkként* hatnak. A barátság mint önmagunk feltételezésében a társasságnak egy végsőig vitt absztrakcióját kell látnunk, amely az önmagasággal kapcsolatos reflexiókat (erről kevesebbet beszél Arisztotelész) is, de főleg a cselekedeteket formalizálja és így determinálja. Másfelől, minden társas cselekvés végül is az állami összefüggések rendszerében hat, mert „mindenféle közösség az állami közösség egy részének tekinthető”.¹⁶ Az ember eszközszerűsége és célszerűsége végül is az állammal kapcsolatos legfőbb jó által határolt. Ez nagyon fontos megállapítás, mert a célok és az összefüggések tartalmát meghatározza, az ember nem akarhat önmagától és önmagában *akármit*. Az antik önismereti-önformálási elképzelérendszernek ez a fontos üzenete és érvrendszere. Azért kell hangsúlyozni, mert főleg a romantika korában terjedtek el azok a koncepciók, amelyeknek értelmében az ember lehetőségei végtelenek, és ennek önismerete és önformálása sem szabhat határt, hogy tehát az ember mindent akarhat, és ennek érdekében képes a végtelen önmeghatározásra. Ezzel szemben morális értelmű korlátai vannak annak, hogy az ember önmaga nem lehet tökéletes eszköz a meg nem határozott, vagy akár rossz célok érdekében. Okkal, ok nélkül az ilyen irányú *self-fashioning* teoretikus mintájaként főleg a korai Nietzschének az önmaga tökéletesítésével kapcsolatos elképzeléseit szokták idézni. Végül azt is meg kell jegyeznünk, hogy a hagyományos filozófiai szemlélettel ellentétben, amely elég nagy teret tulajdonít a *tudatos*

¹⁴ Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika*. Magyar Helikon, 1971, 61.

¹⁵ Nikomakhoszi etika, 62.

¹⁶ Uo.223.

önmeghatározásnak, annak alapján, hogy a személyiségben feltételez egy viszonylag változatlan és a személyiségfejlődés során „állandó” magot, a kortárs személyiségelméletek uralkodó álláspontja szerint a személyiségnek van egy nem tudatos, de folyamatos dinamikus önmozgása, önszervezése, kongruenciája, ami a változás maga. Ebbe a környezetre és önmagára vonatkozó tapasztalati elemek folyamatosan és relevanciájuk mértékében épülnek be, ami a tudatosság-nak specifikus helyet és jelentőséget biztosít. Inkább a tapasztalatiság szekvenciális, fenomenológiai értelmű megragadásában van a helye, és innen adódnak lehetőségei. Filozófiai értelemben ezt az elképzelést Gilles Deleuze tudta sikeresen érvényesíteni az individuum (in)-dividuációs folyamatiságának a leírásában.